

Т. Завязун

ДРУЖБА – ВАЖНАЯ ЦЕННОСТЬ ДОШКОЛЬНОГО ДЕТСТВА

В статье раскрывается понятие дружбы, как важной ценности дошкольного детства. Дается анализ психологических условий, которые способствуют зарождению и становлению дружбы у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, дружба, дошкольное детство.*

Т. Zavyazun

FRIENDSHIP IS A SIGNIFICANT PART OF PRESCHOOL CHILDHOOD

This article describes the notion of friendship as an important part of preschool childhood. It analyses psychological conditions which help to concur and to form friendship among preschoolers.

Keywords: *value orientations, friendship, preschool childhood.*

УДК 81'23

РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ НА ДОШКІЛЬНОМУ ЕТАПІ ОНТОГЕНЕЗУ

Калмикова Л.

Стаття присвячена, по-перше, з'ясуванню тих труднощів, які виникають у дітей у процесі побудови довільних, цілеспрямованих висловлювань: визначенню того з компонентів функціональної системи усного монологічного мовлення, який відстає у розвитку, що ускладнює процес опанування дитиною мовленнєвої діяльності; по-друге, висвітленню особливостей формування у дітей публічного говоріння як вищої психічної функції, його динамічної організації; по-третьє, опису особливостей мовленнєвих операцій (внутрішніх і зовнішніх); з'ясуванню специфіки мовленнєвих дій, трансформації їх у самостійну мовленнєву діяльність; визначенню зони найближчого мовленнєвого розвитку дітей цього віку.

Ключові слова: *спонтанне мовлення, мовленнєва діяльність, розвиток, мотив, інтенція, цілеутворення, внутрішнє програмування, граматичне структурування.*

Актуальність і постановка проблеми. Мовлення дітей дошкільного віку вивчається в нейролінгвістичному, психофізіологічному, онтолінгвістичному, психологічному та інших аспектах, проте сьогодні воно недостатньо представлено в науці в психолінгвістичному плані, тобто не пов'язане з аналізом структурних компонентів та особливостей дитячого мовлення як мовленнєвої діяльності. Відповідно до реалізованого в говорінні діяльнісного напрямку, обов'язково мають розглядатися такі характеристики мовлення, як процесуальність, суб'єкт мовлення, суб'єкт-адресат, потреба і мовленнєвий мотив, мовленнєва інтенція, мета, предмет мовленнєвого спілкування (зміст), лексико-семантичні засоби. Отже, важливо висвітлити подібне холистичне уявлення про діяльнісний аспект мовлення дошкільників.

Особливим предметом даної статті, на нашу думку, є опис специфіки внутрішньомовленнєвих і зовнішньомовленнєвих операцій та мовленнєвих дій, які започатковуються саме у старшому дошкільному віці.

Аналіз останніх досліджень. Психолінгвістичні дослідження двадцяти останніх років переконливо підтвердили багатовимірність мовленнєвого феномена (процес, діяльність, компетентність, стан, властивість, поведінка, семіотична і синергетична системи, спілкування тощо), потребу в урахуванні багатоманітності мовленнєвих виявів і їх своєрідності, розмежуванні свідомої і несвідомої інстанцій у мовленні (Л. Веккер, Н. Каліна, О. Леонтьєв, І. Рум'янцева, Т. Яценко та ін.). Останнім часом з'являються дослідження, в яких більш чітко виділяються окремі, власне мовленнєво-діяльнісні, характеристики дитячого мовлення (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Красильнікова, Т. Піроженко).

Розвідки в галузі мовлення дітей дошкільного віку присвячуються різним аспектам цієї проблеми: предметно й особистісно орієнтованому спілкуванню та мовленнєвій комунікації (Ю. Гіппенрейтер, Н. Лепська, М. Лісіна, Т. Піроженко); окремим аспектам онтогенезу внутрішнього мовленнєвого процесу (Б. Баєв, С. Драпкіна, Г. Мчедлишвілі); закономірностям розвитку мовлення (Т. Ахутіна, А. Богуш, П.П. Блонський, О. Запорожець, С. Ервін-Тріпп, Дж. Кац, В. Кудрявцев, В. Леопольд, Д. Макніл, А. Маркова, Д. Ніколенко, Ж. П'яже, О. Раєвський, Т. Слама-Казаку, Ф. Сохін, Т. Ушакова, Л. Федоренко, Дж. Фодор); опануванню метамови (Л. Айдарова, Г. Беякова, С. Дем'яненко, Д. Ельконін, Л. Журова, М. Зарандія, І. Карабаєва, С. Карпова, Т. Тульвісте та ін.); мовним особливостям спонтанного мовлення та мовній компетенції (Л. Блум, М. Брайн, Р. Браун, Л. Булаховський, О. Гвоздев, І. Горелов, Г. Доброва, К. Крутій, Є. Кубрякова, Т. Ладиженська, М. Русакова, К. Сєдов, Д. Слобін, Ч. Фергюссон, С. Цейтлін та ін.).

Ми також окреслили існуючі тенденції у студіюванні мовлення дітей, зокрема такі: структура процесів мовленнєвипородження (Т. Ахутіна,

Л. Виготський, О. Лурія); їх співвіднесеність зі структурою мови, мовна і мовленнєва компетентність (А. Богуш, К. Крутій, І. Румянцева, О. Шахнарович); оцінно-контрольні мовленнєві дії (А. Богуш); моделювання мовленнєпорядження (Т. Ахутіна, К. Сєдов, Т. Ушакова); текстоутворення (Т. Ладиженська); особливості висловлювань різних функціонально-сміслових типів (Л. Федоренко); специфіка шляху від ситуативності до контекстності мовлення (А. Леушина, С. Рубінштейн, Г. Сперанська); розвиток внутрішнього мовлення у дошкільників (Б. Баєв, Л. Виготський, О. Лурія); функції, композиції, лінгвістичні особливості текстів (О. Запорожець, З. Істоміна, Н. Лозовська, І. Овчиннікова, Г. Сорокіна, О. Ушакова, Б. Цепліте, А. Штерн, Л. Яссман та ін.); текстопородження з урахуванням функціонально-сміислової типології мовлення (Л. Величко, З. Доморацька, Р. Нікольська, Л. Порядченко, Н. Харченко та ін.). Разом з тим різноаспектні, різнодисциплінарні підходи до висвітлення сутності мовлення дітей свідчать про відсутність ґрунтового тлумачення еволюції дитячих мовленнєвих операцій та дій, які є визначальною ланкою між мотивом мовлення, його планом і метою висловлювання.

Отже, аналіз наукових джерел свідчить про відсутність системного психолінгвістичного дослідження мовленнєвої діяльності дітей. Лише ретельний аналіз розвідок, присвячених мовленню дітей, дає змогу поелементно виділити в науковій літературі окремі, власне мовленнєво-діяльнісні, характеристики. І тому тільки їх синтез може створити певне уявлення про деякі властивості дитячої мовленнєвої діяльності та її розвиток.

Отже, *мета статті* – опис встановлених експериментальним шляхом особливостей розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєву діяльність як багатовимірний феномен, ми формулюємо як систему мовленнєвих дій, що: а) виникають з потреби у публічному формуванні і формулюванні думки, породжуються стійкими смислоформувальними і смислоформульовальними мотивами і усвідомленими комунікативними інтенціями; спричиняються

самостійними проміжними і кінцевою мовленнєвими цілями і взаємопов'язаним з провідним мотивом образом передбачуваного результату висловлювання; б) спрямовані на перекодування загального суб'єктивного задуму у висловлювання, перетворення смислової і семантичної внутрішньомовленнєвої будови у форми зовнішнього мовлення, відтворення раніше засвоєних граматичних структур поверхневої мови; в) суб'єктно опосередковані діями контролю і прийняття рішення про адекватність мовленнєвого процесу проміжній меті під час його перебігу без очікування кінцевого результату і його збігу чи незбігу з кінцевою метою висловлювання; г) забезпечують взаємодію суб'єкта із соціальним середовищем в умовах соціально орієнтованого спілкування. На нашу думку, *мовленнєва діяльність* є найвищою цілеспрямованою формою мовленнєвої активності особистості, самодостатньою, самоцінною, самостійною діяльністю. Її основні категорії – суб'єктність, структурна організація (внутрішня і зовнішня), психологічний зміст (ідеальна предметність), єдність внутрішнього і зовнішнього планів, смислового змісту і форми; істотні ознаки: а) збуджувально-мотиваційна частина (потреба, мотив, мета), б) предмет і відповідність його мотиву, в) продукт і результат, структурність і цілеспрямованість; г) використання мовних знаків: за своїм структурним місцем вони є своєрідним «оперантом» і визначають спосіб мовленнєвої дії. Мовленнєва діяльність має «горизонтальну» структуру, тобто фазову будову породження мовлення, і «вертикальну» – ієрархічну її організацію, що включає механізми мовлення, мовленнєві операції і дії. З психологічною категорією мовленнєвих дій співвіднесені поняття «висловлювання» і «мовленнєва особистість»: останню ми визначаємо як системну якість, що набувається індивідом у взаємодії з соціальним оточенням у формах пізнання мови і метамови, оволодіння різними видами мовленнєвого спілкування і мовленням як діяльністю.

Важливість вивчення психолінгвістично-діяльнісного аспекту розвитку мовлення саме старших дошкільників ми обґрунтовуємо передусім

висновками щодо цього авторитетних учених – зокрема, Т. Ахутіної, Б. Басва, Л. Виготського, О. Гвоздева, О. Леонтєва, А. Леушиної, О. Лурії, С. Рубінштейна, С. Цейтлін – про поступове народження в цьому віці планувальної функції мовлення, яка стає інтерпсихічною функцією, починає готувати попереднє вирішення проблеми у вербальному плані, перетворюється на попереднє вербальне планування майбутньої дії; дитина переходить до стадії внутрішнього мовлення. В дошкільному дитинстві закладаються основи функціональної грамотності дітей, формується здатність їх до повноцінного усного спілкування.

Методи і методики дослідження. Як провідна концептуальна позиція нашого дослідження розглядаються розроблений С. Максименком генетико-моделюючий підхід, а також фундаментальні наукові положення про фазову будову мовленнєво-мисленнєвого процесу (Л. Виготський); внутрішнє програмування мовлення (Т. Ахутіна, О. Леонтєв).

З цією метою здійснено функціональний аналіз усного висловлювання дітей поопераційно, з урахуванням того, що воно охоплює, згідно з О. Лурія і Т. Ахутіною, кілька операцій, близьких за органічною і функціональною генезою та топікою, за єдиним принципом роботи.

Мета діагностування усного мовлення старших дошкільників полягала у встановленні стану, особливостей і рівнів їхнього мовленнєво-діяльницького розвитку.

Для виявлення рівнів розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників використано, по-перше, створену нами загальну теоретичну модель [3] в єдності її компонентів, які покладено в основу виокремлення критеріїв, показників і гіпотетичних змістових характеристик розвитку мовленнєвої діяльності, представленої за фазовою (горизонтальною) й ієрархічною (вертикальною) будовами, і застосовано принципи психодіагностики, запропоновані Т. Ахутіною [1], по-друге, розроблену нами методику поопераційно-дієвого дослідження її психолінгвістичної структури [2]. Якщо механізм мовленнєвої діяльності представити за операціями і діями, то схема,

доцільна для її вивчення, набуде такого вигляду: виникнення мотиву, поява мовленнєвої інтенції, створення внутрішньої програми, виконання граматичного структурування, здійснення моторного програмування, реалізація зовнішнього мовлення.

Експериментом було охоплено 637 дітей, котрі відвідують ДНЗ. За допомогою п'яти методик і комплексу відповідних способів аналізувалося понад 3000 їхніх висловлювань. Визначалися труднощі мотиваційного, інтенційного, цілеутворювального, смислового, семантичного і граматичного характеру в породженні мовлення. Вивчення мовленнєвої діяльності здійснювалося за допомогою психологічних і психолінгвістичних методів (див.: табл. 1).

Таблиця 1

Загальна характеристика емпіричного дослідження розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників

Досліджувані операції	Основні методи і цілі дослідження
Вивчення особливостей операцій виникнення мовленнєвих мотивів	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Метод</i> створення ситуації вибору: ігрова ситуація “Бірка праці”. <i>Мета</i>: виявлення дітей, котрі обрали серед запропонованих видів діяльності саме мовленнєву діяльність. 2. <i>Методи</i> безпосереднього діагностування мотивів (прямі методи за О. Раєвським і К. Гуревичем) – презентація різних за значущістю мотивів. Вибір досліджуваними найбільш значущих для них мотивів. <i>Мета</i>: встановлення мотивів. 3. <i>Проективні методики</i> М. Акімової. <i>Мета</i>: визначення мотивації. 4. <i>Опитування</i> дітей за запитаннями, передбаченими опитувальником. <i>Мета</i>: з'ясування, чи пов'язані спонукання дітей експериментатором до мовлення із задоволенням їхніх потреб; чи усвідомлюють вони причину, що лежить в основі мовленнєвих вчинків; наскільки стійкі мотиви. 5. <i>Аналіз суджень</i> дітей про переваги розповіді перед іншими видами діяльності і причини їхнього говоріння. <i>Мета</i>: врахування даних, не передбачених опитувальником. 6. <i>Контент-аналіз</i>. <i>Мета</i>: вимірювання мотивації мовлення дітей, з'ясування того, чи мають їхні висловлювання характер орієнтації на досягнення результату в мовленні. 7. <i>Методика</i> Н. Гуткіної з визначення домінування певного мотиву в потребова-афективній сфері дитини. <i>Мета</i>: визначення домінування мовленнєвого мотиву. 8. Аналіз висловлювань щодо розкриття дошкільниками теми висловлювання до кінця. <i>Мета</i>: з'ясування стійкості мовленнєвого мотиву.
Вивчення особливостей інтенціональних операцій	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Метод інтенст-аналізу</i>, запропонований Н. Павловою. <i>Мета</i>: розкриття нерозривного зв'язку змісту мовлення дошкільників з їхніми устремліннями в акті говоріння. 2. <i>Метод аналізу пояснень</i> дітей щодо їх устремлень і бажання створювати тексти, відкрито виражених і прихованих неусвідомлюваних намірів. <i>Мета</i>: відтворення інтенцій, що приховуються за мовленням дітей. 3. <i>Метод аналізу текстів</i> висловлювань дітей. <i>Мета</i>: моделювання “інтенціонального простору” висловлювань дітей – сукупності ієрархізованих “інтенцій та інтенціональних структур, що властиві цій сфері комунікації і утворюють її основу” (Н. Павлова). 4. <i>Метод реконструкції інтенціонального простору</i> висловлювань дітей. <i>Мета</i>: з'ясування інтенціональної спрямованості дитини-мовця, мовленнєвих інтенцій.

	<p>5. <i>Аналіз продукування висловлювань</i> як результату вияву дитячих мовленнєвих потреб і комунікативної мотивації, що породжує мовленнєву інтенцію. <i>Мета:</i> визначення наявності самостійного задуму.</p> <p>6. <i>Аналіз змісту прямої експлікації</i> дітьми своїх мовленнєвих і немовленнєвих намірів. <i>Мета:</i> визначення наявності самостійного задуму.</p> <p>7. <i>Бесіди з дітьми</i>, спрямовані на з'ясування того, чим має закінчуватися висловлювання, чим завершилися події. <i>Мета:</i> з'ясування наявності образу результату говоріння.</p> <p>8. <i>Метод експертної оцінки</i>. <i>Мета:</i> встановлення мовленнєвих мотивів, намірів і цілей.</p>
Вивчення особливостей операцій цілеутворення	<p>1. <i>Метод співпраці</i> з дітьми із спільною постановкою мети висловлювань (на задану тему). <i>Мета:</i> визначення способів регуляції процесу формування мети і відображення цілей.</p> <p>2. <i>Метод бесіди</i> з дошкільниками. <i>Мета:</i> з'ясування того, про що дитина хоче розповісти, чим має закінчуватися подія, про яку йтиметься. Визначення регульованості процесу мовлення мотивом: чи стає образ передбачуваного результату висловлювання метою, чи спрямовує дію і визначає вибір способів його здійснення.</p>
Вивчення особливостей операцій граматичного структурування	<p>1. <i>Метод тестування:</i> а) використання двох блоків тестів з одним радикалом: синтаксичні завдання на досить точне відтворення мовленнєвих явищ, що досліджуються. <i>Мета:</i> визначення специфіки операцій граматичного структурування речень і висловлювань (розповідей, описів, міркувань); б) <i>використання тестів із двома радикалами</i>, що діагностують як операції граматичного структурування, так і операції внутрішнього програмування (розроблені О. Лурія, Л. Цветковою). <i>Мета:</i> отримання попередніх даних (пілотажний експеримент) про внутрішнє програмування.</p> <p>2. <i>Метод якісного і кількісного аналізу</i> речень і висловлювань, побудованих дітьми. <i>Мета:</i> встановлення певного рівня сформованості у дітей операцій граматичного структурування (типові помилки, різноманітність граматичних структур та способів міжфразового зв'язку, труднощі у доборі слів за формою залежно від типу висловлювання).</p> <p>3. <i>Метод якісного аналізу</i> граматичних труднощів дітей.</p> <p>4. <i>Лінгвостатистичний метод</i>. <i>Мета:</i> визначення співвідношення видів речень, слів за частинами мови в реченнях, розподіл членів речення у фразах, розподіл членів речення у відсотках, розподіл частин мови при вираженні головних і другорядних членів речення, розподіл членів речення за способами їх вираження, співвідношення логіко-граматичних членів речення у дитячому мовленні, розподіл відмінків у мовленнєвих структурах.</p> <p>5. <i>Пілотажний експеримент</i>, метод співпраці з дітьми. <i>Мета:</i> віднайдення зони найближчого розвитку операцій граматичного структурування.</p>
Вивчення особливостей операцій внутрішнього програмування	<p>1. <i>Метод використання тестів з одним радикалом</i> при поступовому ускладненні вимог до внутрішнього програмування і самостійному виконанні дітьми мовних завдань (розроблений О. Лурія і Т. Ахутіною). <i>Мета:</i> визначення програмованості, цілісності і зв'язності мовлення дітей: а) <i>перший модуль</i> тестових завдань. <i>Мета:</i> вивчення особливостей програмування фраз (речень); б) <i>другий модуль</i> тестових завдань. <i>Мета:</i> вивчення особливостей програмування висловлювань.</p> <p>2. <i>Метод використання тестів з двома радикалами</i>. <i>Мета:</i> отримання даних про здатність дітей об'єднувати слова у речення: 1) за змістом і 2) граматично.</p> <p>3. <i>Нейропсихологічний метод</i>, розроблений О. Лурія і Л. Цветковою. <i>Мета:</i> визначення специфіки операцій граматичного структурування та вибору слів за формою і внутрішнього програмування і з'ясування особливостей (частково відображених в аналізованих текстах) мотиваційних, інтенціональних і цілеутворювальних операцій.</p> <p>4. <i>Функціональний факторний аналіз</i> мовленнєвої функції, запропонований Т. Ахутіною. <i>Мета:</i> виявлення у дошкільників специфіки внутрішньо- і зовнішньомовленнєвих операцій, "близьких за органічною функціональною генезою, топікою та фактором (єдиним принципом роботи)" – Т. Ахутіна.</p> <p>5. <i>Синдромний аналіз</i>, за Т. Ахутіною. <i>Мета:</i> встановлення відставання у розвитку внутрішньомовленнєвих компонентів та виокремлення вторинних змін і компенсацій.</p>

	<p>6. <i>Метод порівняння</i> нормативно розвинених у мовленнєвому сенсі дітей з тими, хто дещо відстає від них, а також з мовленнєвою нормою дорослої людини (Т. Ахутіна). <i>Мета:</i> вивчення типології низької дитячої мовленнєвої норми; верифікація нейропсихологічного і психолінгвістичного “діагнозу”, правомірності висунутих гіпотез.</p> <p>7. <i>Метод якісного аналізу</i> труднощів програмування при виконанні однофакторних тестів. <i>Мета:</i> виявлення особливостей смислового синтаксування і вибору смислів у внутрішньому мовленні, семантичного синтаксування і вибору мовних значень.</p> <p>8. <i>Методи статистичного опрацювання</i> результатів дослідження. <i>Мета:</i> отримання квантитативних даних для пояснення особливостей мовленнєвого онтогенезу.</p>
--	---

Діагностування сформованості у дітей мовленнєвих операцій здійснювалося через спеціально розроблені комунікативні завдання, тести, ігри, що вимагали від них самостійності й активності в реалізації мовлення як діяльності. Тексти, створені дітьми за завданням експериментатора, і є результатом їхнього довільного, мотивованого, цілеспрямованого, програмованого, навмисного, свідомого мисленнєво-мовленнєвого творення. Саме в них найяскравіше відображаються логічні операції граматичного структурування, співвідносні з *умовами*, вони є *способами* виконання дій. Під час діагностування мовленнєвих дій, спираючись на постулати рефлексивної психолінгвістики [4], ми враховували, що *довільність* стосовно висловлювання при виконанні завдань експерименту означає, що у дитини-реципієнта є тільки один вибір: висловлюватися або не висловлюватися; при цьому перевірялася її здатність за вибором у результаті орієнтування в ситуації спілкування здійснити або не здійснити мовленнєву дію. *Наміреність* пов’язувалася з тим, що діти, котрі брали участь в експерименті, мають виявити орієнтувальну активність, у ході якої вони повинні прийняти рішення щодо здійснення саме мовленнєвої дії, а не інших дій; при цьому ними має обов’язково враховуватися і мета дії. *Усвідомлення* передбачало наявність у мовця мети мовленнєвої дії, здатність приймати рішення про дію у ході його виконання, не очікуючи кінцевого результату і його збігу чи незбігу з поставленою метою.

Результати дослідження. Загальне психологічне і психолінгвістичне (нейропсихологічне і лінгвостатистичне) дослідження породження дитячого

мовлення дало змогу визначити рівні, типові особливості й індивідуальні відмінності у розвитку мовленнєвих операцій дітей (див.: табл. 2).

Таблиця 2

Стан розвитку мовленнєвих операцій у дітей п'яти років (у%)

№	Мовленнєві операції	Рівні розвитку мовленнєвих операцій				
		Високий	Достатній	Середній	Низький	
1.	Виникнення мотиву	11	22	49	18	
2.	Виникнення інтенцій	9	23	47	21	
3.	Цілеутворення	10	22	51	17	
4.	Граматичне структурування	11	26	53	10	
5.	Внутрішнє програмування	фраз	20	43	16	21
		розповідей	9	20	52	19
		описів	10	22	61	7
		міркувань	8	14	54	24
6.	Середній показник розвитку за рівнями сформованості	11	24	47,9	17,1	

Аналіз показав, що кожному рівню розвитку мовленнєвої діяльності відповідають особливі психологічні й психолінгвістичні характеристики. Так, у дітей, розвиток мовлення яких віднесено до *високого рівня* (11%), наявні стійкі й самостійні мотиви, пов'язані з бажанням більш чітко сформулювати думку, самостійні задуми і образи передбачуваного результату висловлювання, які є усвідомлюваними і пов'язуються з мотивами мовлення. Вони мають сформовані операції граматичного структурування і вибору слів за формою в обсязі, достатньому для здійснення мовленнєвої діяльності в цьому віці. Ці дошкільники, по-перше, оперативно здійснюють у процесі говоріння пошук доречної граматичної структури і лексем, зумовлений успішним розгортанням смислового змісту, тобто розвитком внутрішнього програмування, а також міцним для цього віку утриманням програми висловлювання. По-друге, за потреби уточнення змісту мовлення, вони порівнюють спрограмоване і висловлене, успішно добудовують або переглядають і змінюють програми окремих висловлювань.

У дітей, мовлення яких співвіднесене з *достатнім рівнем розвитку* (24%), мотиви не досить стійкі, не завжди самостійні і, як правило, неусвідомлені. Спонукають цих дітей і визначають вибір ними спрямованості

мовленнєвої діяльності здебільшого не мовленнєві, а ігрові, пізнавальні, життєдіяльнісні мотиви та прагнення до встановлення контакту. Діти мають самостійні задуми, але не завжди уявляють образи передбачуваних результатів висловлювань, не пов'язують їх із системою своїх мотивів. У них розвинені операції граматичного структурування і вибору слів за формою на достатньому для спілкування, типовому для п'ятирічних дітей рівні, але він ще не відповідає завданням здійснення повноцінної мовленнєвої діяльності. У дітей з такою розвиненістю операцій граматичного структурування зв'язки слів одноманітні, збіднені на флексії і прийменники. Вони зазнають труднощів у плавному автоматичному *виборі* лексем при побудові висловлювань, вживають слова та їх форми, які хоч і перебувають в її активному словникові, але не спроможні точно відтворити задум. Цим дітям важко розгортати смисловий зміст висловлювання, вони не звіряють результати мовленнєвого акту з його вихідним задумом, довільно не рефлексують своє мовлення, проте спонтанно перебудовують перші невдалі варіанти програми висловлювання. Виконуючи операції добору слів з урахуванням їх синтагматичних характеристик, діти без ускладнень здійснюють пошук першого і другого слова (іменника – у ролі підмета й дієслова – у функції присудка). Але через слабку сформованість синтагматичних зв'язків між словами, що використовуються як другорядні члени речення, діти добирають лексеми із свого активного (але збідненого) словника, не враховуючи ймовірні характеристики слів при появі їх у тому чи іншому контексті. Добір третього, четвертого, а інколи й п'ятого слова в ролі другорядного члена речення здійснюється з паузами, займає певний час і не веде до завершення речення. Проте дехто з дошкільників намагався (інколи й успішно) перебудувати програму окремого висловлювання, аби завершити речення, висловити точніше думку. Збої в утриманні програми починаються при вираженні якості об'єкта. Менший, ніж потрібно для реалізації мовленнєвих дій, досвід у побудові висловлювань шляхом внутрішнього програмування й подальшого синтаксичного розгортання

дошкільнята компенсують завдяки стереотипним, автоматизованим фразам, перенесеним ними з діалогічного розмовного мовлення з властивим йому побутовим стилем, із казок. Проте компенсаторні способи продукування мовлення використовуються ними не завжди і не протягом усього висловлювання. Дошкільники намагаються розгортати внутрішню програму, слідкуючи за повнотою реалізації смислу свого висловлювання, вносити (хоч і не завжди конструктивно і результативно) корективи в неї завдяки “вслуховуванню себе” у процесі говоріння в результаті спонтанного контролю. Внутрішньомовленнєві операції дітей з достатнім рівнем мовлення мають рецесивний і спорадичний характер.

Мовлення дітей (47,9%), сформованість якого нижча від достатнього рівня, віднесено нами до *середнього рівня*, що є недостатнім за якістю й інтенсивністю мовленнєвих операцій. Ми його назвали ще *евентуальним*, тобто можливим як достатній або високий ступінь якості мовлення за певних умов формування, за відповідних психодідактичних обставин. У цих дошкільників мотивом висловлювання є вимога або звернення до них під час спілкування. Їх мотиви нестійкі, несамотійні, не пов'язані зі смислоформуванням. До того дітьми не усвідомлюються причини, що зумовлюють говоріння. У них, як правило, відсутні задум висловлювання, самотійність його прогнозування. Дошкільники зазнають труднощів в оформленні речень, завершенні їх, роблять помилки в узгодженні й особливо в керуванні – граматичних зв'язках слів у реченнях. Флексії і прийменники вживаються ними факультативно. Добір (а не пошук, вибір) слів, актуалізація потрібної лексики забирають багато часу і зусиль. Діти не в змозі творчо перефразувати себе у процесі висловлювання, доречно завершувати його. Внутрішнє програмування речень залишається у дошкільників, віднесених до цього рівня, або надто недосконалим, або не сформованим узагалі. Тому під час своїх висловлювань діти на певний час затримують мовлення, роблять паузи, не закінчують фрази.

Мовлення дітей, віднесене нами до *низького рівня розвитку* (17,1%), не відповідає завданням реалізації мовленнєвих операцій. Їхнє говоріння занадто багатослівне та недостатньо змістовне. Дехто з дітей узагалі не висловлюється і не відповідає на поставлені запитання, що обумовлено обмеженістю їхніх комунікативних потреб, нестійкістю мотивів, примітивними конкретними інтенціями, відсутністю самостійного задуму. Операції граматичного структурування сформовані у них на надто низькому рівні, що спричиняє затримку в розвитку внутрішнього програмування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження дозволяють сформулювати авторське розуміння феномена “розвиток мовленнєвої діяльності”, яке полягає у наступному. Ми визначили його як складний процес змін у спонтанному мовленні дитини і набуття нею таких якісних ознак висловлювань, як-от: мотивованість, інтенційність, цілеспрямованість, програмованість, довільність, навмисність, усвідомленість, відрефлексованість, контрольованість, структурованість з “привласненням” нею мовного стандарту й норм соціально орієнтованого мовленнєвого спілкування. Перспективність подальших розвідок вбачаємо в установленні механізмів і закономірностей мовленнєдіяльнісного онтогенезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутіна Т.В. Нейролінгвістический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания / Татьяна Васильевна Ахутіна. – М. : Теревинф, 2002. – 144 с.
2. Калмикова Л.О. Развитие мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: діагностико-розвивальна програма : [монографія] / Лариса Олександрівна Калмикова. – Переяслав-Хмельницький : ПП “СКД”, 2010. – 212 с.
3. Калмикова Л.О. Психологія розвитку мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Л.О. Калмикова. – Київ, 2011. – 42 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / Алексей Алексеевич Леонтьев. – [3-е изд.]. – М. : Смысл ; СПб. : Лань, 2003. – 287 с.

Калмыкова Л.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ НА ДОШКОЛЬНОМ ЭТАПЕ ОНТОГЕНЕЗА

Статья посвящена, во-первых, выяснению тех трудностей, которые возникают у детей в процессе построения произвольных, целенаправленных высказываний: определению того из компонентов функциональной системы устной монологической речи, который отстаёт в развитии, затрудняет процесс овладения ребенком речевой деятельностью; во-вторых, рассмотрению особенностей формирования у детей

публичного говорения как высшей психической функции, его динамической организации; в-третьих, описанию особенностей речевых операций (внутренних и внешних); выяснению специфики речевых действий, трансформации их в самостоятельную речевую деятельность; определению зоны ближайшего речевого развития детей этого возраста.

Ключевые слова: спонтанная речь, речевая деятельность, развитие, мотив, интенция, целеполагание, внутреннее программирование, грамматическое структурирование.

Kalmykova L.

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH ACTIVITY ON THE PRESCHOOL STAGE OF ONTOGENESIS

This article is devoted, firstly, to clarifying the difficulties that arise in children in the process of constructing the arbitrary purposeful utterances: determining of the component of a functional system of oral monologue speech, which lags behind in the development, that makes difficult the process of mastering speech activity by a child; secondly, highlighting of the features of development in children public speaking as a higher mental function, its dynamic organization; thirdly, describing of the features of speech operations (internal and external); clarifying the specifics of speech acts, their transformation into the independent speech activity; definition of the zone of proximal speech development of the children of this age.

Keywords: spontaneous speech, speech activity, development, motive, intention, goal formation, internal programming, grammatical structuring.

УДК 159.922.73–053.4

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА ТА ДОШКІЛЬНИКА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДИТИНИ ДО ОТОЧЕННЯ.

Карабасва І.

У статті на основі аналізу наукової літератури надається характеристика сучасних підходів до визначення поняття суб'єкт-суб'єктна взаємодія, діалогове спілкування. Окреслюються сучасні підходи до пошуку засобів, які допомагають розвитку активної суб'єктної позиції дитини в виховному процесі, описується діалогове спілкування як один із важливих кроків на шляху до формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах суспільного дошкільного виховання.

Ключові слова: взаємодія, діалог, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, діалогове спілкування, ставлення.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії педагогів і дітей в умовах суспільного виховання стає все більш актуальною для психолого-педагогічної науки та практики. Це визначається перш за все суспільною сутністю людини – міжсуб'єктною, суть якої полягає в тому, що люди живуть і діють лише в реальних зв'язках і взаєминах один з одним. Методологічною основою вивчення педагогічної взаємодії є підхід до дитини як до члена колективу дорослих та дітей у всій сукупності ставлень, в які вона вступає. В зв'язку з цим, перед педагогом постає важливе завдання